

Naujasis ukrainietiškos skulptūros monumentalumas

Tekstas yra projekto „Kultūra jungia: tekstai iš Ukrainos“ dalis

Khrystyna Semerin

Nr. 37 (1444), 2022-11-18

[Dailė Tarp disciplinų](#)

Fontanas ir Neptūno skulptūra Lvice su užrašu „Originalu pasidžiaugsime po pergalės“. O. Horchynskos nuotr.

Borodiankos, esančios šalia Bučos, okupacijos metu rusų kareiviai paleido keletą kulku ir į Taraso Ševčenkos paminklą. Nuolatinis paminklų niokojimas vykstant karui Ukrainoje ne tik liudija okupantų barbariškumą ir neapykantą Ukrainai, bet ir veikia kaip argumentas diskusijoje apie skulptūrą ir atmintį, karą ir dekolonizaciją.

Nuo vasario 24-osios Ukraina neteko daugiau nei 513 kultūrinio paveldo objektų. Rusai nuosekliai naikina paminklus ir memorialus, neretai skirtus Antrajam pasauliniam karui (kuris yra itin mitologizuotas pačioje Rusijoje). Jie šaudo ir į mirusiuosius: ATO (ATO zona – antiteroristinės operacijos zona (Зона проведення антитерористичної операції) oficialus terminas naudotas apibūdinti karinių veiksmų zoną rytų Ukrainoje, Donecko ir Luhansko srityse 2014–2018 metais. 2018–ais metais karinė operacija perkvalifikuota į Jungtinių pajėgų operaciją (ukr. Операція об'єднаних сил). Vert. pastaba) karių kapines Černihive, Tairovo kapines Odesoje (pirmąją stačiatikių Velykų dieną), žydų kapines Hluchivo miestelyje ir t.t. Mariupolyje jie išmontavo paminklą, skirtą Holodomoro aukoms atminti, šią istorijos dalį laikydami valstybės lygio dezinformacija ir taip neigdami sovietų vykdytą ukrainiečių genocidą. Kitaip tariant, jie puola kultūrą, kurioje saugoma Ukrainos atmintis. (Nors Ukrainos įvykius analizuojantys istorikai nesutaria dėl konkretaus termino Holodomoras taikymo visiems bado periodams

apibūdinti, Ukrainoje bendra yra sutariama, kad XX–ame amžiuje dėl sovietinės politikos Ukrainoje vyko bent trys masinio bado bangos: 1921–1923, 1932–1933 ir 1946–1947. Dėl to kai kurie autoriai renkasi naudoti terminą holodomoras daugiskaita. Vert. Pastaba.)

Karas aktualizavo skulptūros kaip atminties saugotojos vaidmenį. Dabar skulptūra įgauna naujas reikšmes, fiksuoja karo tėkmę bei pokyčius įsivaizduojamame žemėlapyje (veikiau atspindinčiame simbolinės galios ryšius nei topografiją) – juk ji yra simbolinis ženklas erdvėje. Dėl to rusai sąmoningai taikosi į Ukrainos tautinių veikėjų ar karių paminklus – ukrainietiško ženklos. Ir dėl to okupuotuose Heničeske, Melitopolyje, Naujojoje Kachovkoje pirmiausia buvo atstatyti Lenino paminklai. Okupantams vis dar neaišku, kad ukrainiečiai sovietinei praeičiai jaučia ne sentimentus, o panieką. Jie aktyviai naikina imperialistinio paveldo objektus arba juos transformuoja, suteikdami naujas reikšmes. Tuo tarpu rusai, visai neseniai traukdamiesi iš taip ilgai jų laikyto Chersono miesto, kartu pasiėmė ir tokių sovietinių herojų, kaip karo strategai Suvorovas ar Ušakovas, skulptūras. Būtent šis veiksmas byloja, kad minėtos personas vis dar veikia kaip centrinės rusų propagandos figūros.

Atsisveikinimas su imperija

2013 m. gruodžio 8-ąją, vykstant Orumo (arba Maidano – *red. past.*) revoliucijai, Kyjive buvo nuverstas Lenino paminklas – nuo šio veiksmo prasidėjo stichiškas „Leninu griuvimas“. 2015 m. balandį Aukščiausioji Rada (Ukrainos parlamentas – *red. past.*) patvirtino dekomunizacijos įstatymą, kuriame dekomunizacija suprantama kaip totalitarinės praeities pėdsakų atsikratymas. 2019 m. Ukrainos Konstitucinis Teismas pripažino komunistinį ir nacistinį režimus lygiaverčiais ir vienodai antiukrainietiškais.

„Jūs norite dekomunizacijos? Mes pasiruošę jums parodyti, ką Ukrainai reiškia tikra „dekomunizacija!“ – tyčiodamasis kalbėjo Rusijos Federacijos prezidentas Vladimiras Putinas videojrašė, pavišintame prieš įsiveržiant į Ukrainą. Tai, apie ką ukrainiečiai šaukė šimtmečiais, pagaliau iškilo į paviršių: Rusija Ukrainos atžvilgiu tęsia genocido politiką. Po XX a. holodomorų ir represijų rusai vykdė genocidą Kyjivo apylinkėse ir naikino Mariupolį – o karas vis dar tęsiasi. Didelio masto įsiveržimas išplėtė dekomunizaciją iki derusifikacijos ir dekolonizacijos, kurių tikslas – atsisveikinimas su imperija, ukrainietiškos kultūros atsiskyrimas nuo rusiško bolševikiško imperializmo. Lietuvos patirtis 1990-aisiais patvirtina šio atsiribojimo svarbą tolesnei valstybės raidai. Neatsitiktinai sulig karo pradžia dekolonialistinis naratyvas tapo pačiu svarbiausiu instrumentu ir Ukrainos intelektualų bendruomenei.

„Atsisveikinimas su imperija“ vyksta ir tiesiogiai per „Puškinų griuvimus“. Šią tendenciją pradėjo Ukrainos pakraštyje esantis miestas Mukačevė. „Atsisveikinama“ jau ne tik su Leninu kaip bolševikinės imperijos simboliu, bet ir su Michailo Bulgakovo ar Maksimo Gorkio paminklais – gilias tautines žaizdas palikusios okupacijos ženklais. Imperinių figūrų „įtvirtinimas“ kolektyvinėje sąmonėje bei lojalumo formavimas pasitelkiant kultūrą skleidė ir įteisino rusišką imperializmą. Jie niekaip nėra susiję su tomis vietomis, kur jiems buvo pastatyti paminklai, jie nepraturtino ukrainietiškos kultūros, o stovi ten tik todėl, kad Ukraina buvo Rusijos imperijos dalis. Istorikė Natalia Starčenko rašė: „Puškino ar Tolstojaus vardų naudojimas Ukrainos miestų ir kaimų vietovardžiuose – tai savininko žymė ant jam priklausančio objekto. <...> Puškinas, pasirinktas kaip svarbiausias Rusijos poetas, kartu su kitais rusiškos kultūros simboliais turėjo ženklini užimtą teritoriją, sukurti bendros istorijos erdvę.“ Jo memorialas – tai leidimas tęsti simbolinę imperijos valdžią ukrainietiškos teritorijose. Dėl to Ukrainoje demontuojamos

rusiško kultūrinio kolonializmo skulptūros ir užbaigiamas dekomunizacijos procesas: griunami sovietiniai monumentai, nuo Antrojo pasaulinio karo memorialų nuimamos žvaigždės, kūjai, pjautuvai ir pan. Vien tik Kyjive nuversta bent 47 paminklai. Viename iš kaimų Poltavos regione buvo surasta net paskutinė Lenino skulptūra. Tuo pat metu kuratorė Kateryna Pidhaina sako, kad monumentalė skulptūra „maksimaliai sąveikauja su žiūrovu, įsiverždama į jo gyvenimą fiziškai, betarpiškai, iškyla prieš jį / ją be sutikimo.“ Dėl to dekolonizacija tuo pat metu verčia auditoriją apmąstyti ir savo santykį su viešuoju menu.

Seni simboliai ir naujos reikšmės

„Išsilaisvinimas iš simbolių yra išsilaisvinimas iš jų reikšmių.“ Vachtang Kebuladze, ukrainiečių filosofas

Balandžio 26 d. Kyjive transformuota „Tautų draugystės arka“ (paprastai vadinama tiesiog „jungu“) – sovietinio imperializmo emblema. Darbininkų skulptūros nuimtos, kita skulptūros dalis uždengta, o pati konstrukcija pervadinta „Ukrainiečių tautos laisvės arka“. „Seni simboliai įgauna naują reikšmę“, – pasakė Kyjivo meras Vitalijus Kličko. Ir nors nemažai žmonių reikalauja demontuoti visą šios skulptūros kompoziciją, tiesa ta, kad skulptūra karo metu išgyvena reikšmių kaitą. Pirmiausia ji tapo ginklu – kultūros fronte, o kartais ir tiesiogine šio žodžio prasme. Juk daug skulptorių persikvalifikavo ir susitelkė į tiesioginius karo poreikius, pavyzdžiui, prieštankinių ežių gamybą. Užkarpatės skulptoriai Janas Potrohošas, Olehas Putraškykas ir Anatolii Kryvanyčius vadina savo elegantiškus dirbinius „paukšteliais“ – „taikos balandžiais rašistams“. Kita Ukrainos menininkė Oľia Fedorova prieštankinio ežio formą pagamino iš popieriaus, kuris ilgainiui panašėja į žvaigždės formą. Kitaip tariant, prieštankinis ežys įsirežia į kultūrinę atmintį ir skatina menines refleksijas, tapdamas karo simboliu. Vykstant puolimui Nacionalinis Ukrainos istorijos ir Antrojo pasaulinio karo muziejai Kyjive miesto gynybai atidavė ežius eksponatus. Menininkas Antonas Karyukas į tokią ironišką situaciją sureagavo projektu „Mano prieštankinis ežys“. Kol eksponatai po 81 metų vėl atliko savo tiesioginę funkciją, menininkas sukūrė 68 (galutinis eksponatų skaičius lygus dienoms, kiek prieštankiniai muziejų ežiai buvo naudojami kare) kvarcines 2–4 cm dydžio „ežių“ figūras, už kurias gautas pelnas skirtas armijai. Projektas baigėsi liepą, kai tik „ežiai“ grįžo atgal į muziejus.

Kalbu ne apie *weaponization of art* – meno militarizavimą, bet apie skulptūrą kaip *defensive weapon* – gynybinį ginklą, kuris aktualizuoja praeities atmintį dabarties supratimui, skatina mąstyti ir veikti. Ukrainiečių nužmoginimas ir istorinių faktų išgalvojimas valstybės finansuojamame Rusijos kine bei ukrainofobiškų rašytojų (Sergejaus Lukjanenos, Maksimo Kalašnikovo ir t.t.) knygose yra puikus meno kaip ginklo panaudojimo Rusijoje pavyzdys. Tuo pat metu jie laiko Ukrainos kultūrą, įskaitant meną viešojoje erdvėje, literatūrą ar muziejinę veiklą, Ukrainos okupacijos kliūtimis. Priešingai nei Ukraina, kurios atstovai pasitelkė humanizmą vis primena apie tiesą.

Pavyzdžiui, kovo 27 d. Budapešte šalia memorialo Holokausto aukoms pavadinimu „Apavas ant Dunojaus kranto“ buvo išdėliota 300 porų avėtų batų. Akcija buvo skirta moterų ir vaikų, žuvusių nuo aviabombos, smogusių į Mariupolio dramos teatrą, atminčiai. Šis intertekstas, klasikinės skulptūros permąstymas, – tai būdas kalbėti apie Rusijos karą prieš Ukrainą naudojant nacizmo ir genocido kategorijas.

Karas verčia menininkus pakeisti ikikarinių darbų reikšmes. Lietuviškai auditorijai galbūt yra pažįstama Pavlo Makovo skulptūra „Išsekimo fontanas“, kuri šiemet pristatoma Ukrainos paviljone Venecijos bienalėje. Sukurtas 1995 m., dabar fontanas įgijo ekologinių ir sociopolitinių prasmių. Karas nukreipė išsekimo idėją į vandens trūkumą, badą, nuovargį nuo karo. Kitoje bienalės parodoje „Tai Ukraina: ginant laisvę“ menininkas Nikita Kadanis aktualizavo savo darbą „Profanacijos sunkumai“ (2015–2022). Tai vitrina su Donecko srityje surinktomis nuolaužomis ir pupų daigais, kurie simbolizuoja viltį ir gyvenimą. Po Rusijos įsiveržimo menininkas nuėmė stiklą, išmetė augalus ir papildė instaliaciją nuolaužomis iš Kyjivo. Nuolaužų geografijos „išplėtimas“ simbolizuoja viso masto intervenciją. Man atrodo, kad „Profanacijos sunkumai“ yra savotiška antiskulptūra: karo sunaikinta forma, smurto fragmentuota visuma.

Naujasis monumentalumas

„Skulptūra – ne impulsyvus žanras, – asmeninio pokalbio metu teigia kuratorė Kateryna Pidhaina, – jai reikia vietos, instrumentų, suderintos logistikos.“ – „Skulptūra dabar mažėja, riboja save erdve, medžiagomis, tampa mobili, – mintį pratęsia kultūros vadybininkė Nata Nahajevska. – Viskas užima laiko, sunkiai transportuojama, labai brangu ir nėra galimybių normaliai egzistuoti.“

Prasidėjus karui dauguma menininkų sustabdė darbus. Kiti skulptoriai perėjo iš trimatės erdvės į dvimatę: prie piešinių, ateities darbų eskizų, iliustracijų. Tai savotiškas „trumpasis žanras“: refleksijos, greito reagavimo ir emocijų fiksavimo būdas, tinkamiausias karo sąlygomis. Tam tikra prasme pati skulptūra laikinai persikelia ant lapo: kaip nespaltvotos minimalistinės Vitalijaus Proposeno fotografijos, primenančios jo skulptūras, ar kariniai Oleksijaus Zolotariovo piešiniai. Dauguma eksponuoja ikikarinius darbus.

Vienas iš nedaugelio karo meto skulptūros pavyzdžių – Žanos Kadyrovos „Palianycos“ (ukr. Palianycia – kvietinės ukrainietiškos duonos rūšis. Šį žodį dėl savo balsių kombinacijos sunku ištarti užsieniečiams, todėl jis kartais ukrainiečių karių ir teritorinės gynybos naudojamas kaip slaptažodis priešams atpažinti. Jau nuo 2014 m. palianycia kaip slaptažodis yra mitologizuota populiariojoje kultūroje, apie ją sukurta daug anekdotų ir memų – *red. past.*), sukurtos kartu su Denysu Rubanu. Darbo medžiaga – natūralus upės smėlis, susijęs su autorės evakuacijos vieta Karpatuose. Jis simbolizuoja gamtą bei ukrainietišką archaiką. „Duona–akmuo“ sieja sakralios ukrainietiškos duonos semantiką, prisiminimus apie rusų bolševikų sukurtą genocidą Holodomorą ir naują genocidą bei mirtis nuo bado (pvz., per mėnesį iš bado Bučoje mirusią talentingą menininkę Liubov Pančenko).

Kita vertus, menininkai karo akivaizdoje į esamą situaciją pažvelgia kone sarkastiškai. Štai Vasilijus Tatarskis karo pradžios dieną savo socialinėje paskyroje paviešino nuotrauką iš savo dirbtuvės su antrašte „Laikiniai nuo 24.02.2022 nebedirbu skulptoriumi“. Skulptorius Nazaras Bilykas neseniai pristatė per karą pradėtų kurti skulptūrų parodą. Savo darbuose menininkas domisi erdvės ribotumu karo sąlygomis: „Neanalizuoju konkrečiai karo situacijos. Man įdomu, kaip žmogus, kartu ir aš asmeniškai, keičiasi aplinkoje, paveiktoje karo.“

Atskirai verta aptarti viešas skulptūras, kurias žmonės nuo karo pradžios apsaugo po ranka esančiomis priemonėmis, perkelia į saugyklas ar evakuoja. „Kad jos išgyventų per tolesnius amžius, kad kitos kartos žinotų istoriją“, – sako Oleh, savanorė, besirūpinanti

Charkive esančios Ukrainos nepriklausomybės skulptūros išsaugojimu. Tačiau atrodo, kad dėl meno išsaugojimo dirbama ne tik dėl ateities kartų, bet ir pačių savęs. „Šią vietą, kur vyko Maidanas, kur palaidoti kariai, mes visuomet branginsim. Nenorime po mūsų pergalės susirinkti ant griuvėsių“, – sako Volodymyras, vienas iš 2013 m. vykusio Euromaidano koordinatorių Charkive.

Lvive nuo Armėnų katedros buvo numontuotas senovinis medinis krucifiksas, kuris pastarąjį kartą buvo slepiamas Antrojo pasaulinio karo metais. Miestų karinę estetiką išnaudojo parodos „Piazza Ucraina“ kuratoriai Venecijos bienalėje. Joje eksponatai buvo išdėstyti aplink paminklą, uždengtą maišais su smėliu. Architektūros ir dizaino studija „Balbek Bureau“ pasiūlė „RE:Ukraine. Monuments“ apsauginių neutralios spalvos dėžių, kurios neapsunkina paminklų ir aplinkinės erdvės. Tačiau maišai lieka atpažįstamais vizualiais ženklais, reikšmes kuriančiomis monumentaliosios skulptūros „apsauginėmis liemenėmis“. Galima pastebėti, kad net ir už maišų sienos paminklas hercogui de Rišeljė (1828), svarbiam Odesos imperiniam mitui, išlaikė savo emocingus gestus. Maišai aplink paminklus, skirtus centrinėms Kyjivo Rusijos istorijos figūroms Kyjive – kunigaikštieniui Olgai, apaštalam Andriejui, Kirilui ir Metodijui, – nudažyti geltonai ir mėlynai. Kyjivo paminklai Tarasui Ševčenkai ir Lesiai Ukrainkai įgavo šiek tiek futuristinę išvaizdą grubiam metaliniame narve su geltonai dūminiu apkalimu. O Sumuose marmurinė prancūzo Aristido Kruazi (1840–1899) skulptūra buvo apdengta baltos agroplevelės draperijomis.

Visa tai – naujasis ukrainietiškos skulptūros monumentalumas ir estetika. Skulptūros, kuri karo ugnyje stovi savo šalies kultūros fronte.

Autorė dėkoja Ukrainos ginkluotosioms pajėgoms už galimybę tirti ir rašyti.

Vertė Rūta Valaitytė

Šis tekstas yra projekto „Kultūra jungia: tekstai iš Ukrainos“ dalis.

Projekto vadovė Ugnė Marija Makauskaitė.

Projekto koordinatorius Skaistis Mikulionis.

Projekto partneris Lietuvos nacionalinis dailės muziejus.

Kviečiame paremti Ukrainos dailės muziejus: Jono Karolio Chodkevičiaus labdaros ir paramos fondas, jm. k. 305350324, P. Vileišio g. 18A, Vilnius. Banko sąskaita LT37 7044 0600 0832 3972.